

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Duóm hor nohami a gazďiná f post'eli

DAGMAR ŠIMUNOVÁ

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, v. v. i.

Duóm hor nohami a gazďiná f post'eli; Dze stoji, tam špi; Dze baba šedzi na zatku, tam malo poratku – aj takto sa v Betliari (o. Rožňava) či v Dlhej Lúke pri Bardejove hovorilo o gazdinách, ktoré nič nerobia, rady iba vyspávajú alebo vysedávajú, jednoducho sú lenivé. V Tisovci (o. Rimavská Sobota) sa *uloží do post'eli aňi post'el'nica*, aby nemusela pracovať, predstiera chorobu, a v Kláštore pod Znievom (o. Martin) o takej, ktorá sa nepriberá do roboty, hovoria, že *tá bi len románi čítala*.

Lenivosť u žien sa považovala za jednu z najhorších vlastností, ktoré žena mohla mať. Mužovi sa občas tolerovalo, keď si zalajdačil, ale žene gazdinej sa neodpustilo nič. Na jej pleciach ležala starostlivosť o domácnosť, o deti, často aj o statok, musela vedieť chutne navariť, priasť, tkať, šiť..., jednoducho, okolo domu sa poriadne obracať. A často musela byť po ruke aj mužovi pri mužských robotách. O pracovitej, šikovnej žene v Brusne (o. Brezno) hovorili, že je *fidrouná*, a v Zliechove (o. Ilava) ju nazývali *hicul'ou*, lebo robota jej pod rukami len tak horela.

Nuž ale taká lenivá *nanižhodnica* (Betliar, o. Rožňava), čo *aňi križom slami ňepreložila* (Ležiachov, o. Martin), *križom slámki za celí d'eň ňepreložela* (V. Bielice, o. Topoľčany), *ani križom slami nepreložela* (Lukáčovce, o. Hlohovec), *aňi nakriš slami ňepreložila* (Studenec, o. Levoča), sa hneď dostala do reči a v Bošáci pri Trenčíne jej prischlo označenie *hnilé črevo*, v Dlhej Lúke (o. Bardejov) vraveli, že *ma zabedz'gavete ruki, že ma v bru-*

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí. V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (p. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

chu kosci, alebo že *leňiva ma fše sveto*, čiže nikdy nič nerobí. V Budimíre neďaleko Košíc ju ohodnotili takto: *Scela bi še nošic krašne, jezdz bi scela mašne, aľe robic, ta to strašne*. Ak sa však v Sirku (o. Revúca) zmienia o *lenivé hupke*, nemajú na mysli lenivú ženu, ale hubu, ktorej mladé plodnice sú síce jedlé, ale málokto ich pre nepríjemný zápach zbiera.

V kartotéke Slovníka slovenských nárečí i v iných pramenných nárečových materiáloch je zaznamenaných hneď niekoľko rôzne motivovaných expresívnych pomenovaní ženy vyhýbajúcej sa práci.

Azda najjemnejšou mierou expresivity, ak sa to takto dá povedať, sa vyznačuje pomenovanie *daromnica* používané na strednom Slovensku a čiastočne v severnom Šariši, napr. v Jakubovanoch (o. Liptovský Mikuláš), v Slovenskej Lupči (o. Banská Bystrica), v Dlhej Lúke (o. Bardejov); *darobnica* v Slovenskom Pravne (o. Martin), v Prestavlkoch (o. Nová Baňa) či v Brezne a čiastočne na Zemplíne, napríklad v Čičave (o. Vranov nad Topľou), v Budkovciach (o. Michalovce); *daremница* na západnom Slovensku, ale aj v Blatnici (o. Martin); *darebnica* v Starej Turej (o. Nové mesto nad Váhom) i *darebnica* na Záhorí a ojedinele aj v Turci; *darebáčka* v Bošáci (o. Trenčín); *darobáčka* v Koniarovciach (o. Topoľčany); *Tá žena je strašná daromnica!* (Kameňany, o. Revúca); *Ešte som takú daromnicu nevidela, ag je ona!* (Jelšava, o. Revúca); *Takú darobnicu mán chovať?* (Pečenice, o. Levice); *Ti darebnica darebná!* (Ležiachov, o. Martin); *Tá jeho žena je prvotridní darebnica* (Láb, o. Malacky); *Takéj darebáčce škoda dad almužnu* (Bošáca, o. Trenčín).

Tieto substantívne pomenovania vznikli prechýlením mužskej podoby podstatného mena *darobník/daromník*; *darebník/daremnik*; *darebák* z adjektív *darobný/daromný*; *darebný/daremny*, ktorého základným významom je „nepriňašajúci úžitok, zbytočný“. A z neho vychádza ďalší význam – vyhýbajúci sa práci, lenivý, záhaľčivý. Preto sa takýmto označením v spisovnom jazyku i v nárečiach nepomenúva iba záhaľčivá žena, ale aj bezvýznamná vec, zbytočnosť. Porovnaj: *Ňevihadzuj peňiaze po daromniciach!* (Bodorová, o. Martin); *Šecke peňiaze vihod'ev na samie darobnice* (Prochot, o. Nová Baňa); *Načože kupuješ ti darobnice?* (Veľké Rovné, o. Bytča). „*Ňejedz už té darobnice!*“, okríkla mamka v Mošovciach neďaleko Martina dieťa. Mala tým na mysli sladkosti, ktorými sa jej ratolesť napchávala.

Takýmto pomenovaním sa označujú aj nedôležité záležitosti, plotky, tafatky či hlúpe prázdne reči: *Chiba na daromnice mislí* (Revúca); *Mislí enem na darebňice* (Brodské, o. Skalica); *Rospráva iba daromnice* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín); *Súce slovo od ňeho ničto ňepočú, len samie darobňice* (Prochot, o. Nová Baňa); *Ňehovor darobňice!* (Prievidza); *Vipráva samé darebnice* (Lubina, o. Nové Mesto nad Váhom); *Vipráva také darebnice, abi sa ľudé smáli* (Brestovany, o. Trnava). Ak v Bošáci (o. Trenčín) niekto *viprával darebnice*, nemuselo ísť iba o prázdne reči či klamstvá, ale mohlo ísť aj o úsmevné príbehy alebo vtipy, ktorými rozprávač zabával poslucháčov.

V slovenských nárečiach táto lexéma pomenúva aj figliarsky čin, huncútstvo, nezbedu: *Po daromnici mu rozum chodí* (Slovenské Pravno, o. Martin); *Žďicki narobá títo d'ecká šelijakih darebňic* (Kubrica, o. Trenčín); *Také darebnice, co sen provédeu pri vojsku, o tem bi sa dačo moc vipráviat* (Smolinské, o. Senica). A takej osobe, ktorá túži len po bezstarostnom, záhaľčivom živote, vo Východnej (o. Liptovský Mikuláš) hovoria, že *chce na daromnici žic*.

Tak popratano, jag bi hrad (krupobitie) *zbil*, povedali v Budimíre (o. Košice) o lenivej, neporiadnej gazdinej. Neporiadok v dome bol pre okolie jasným znamením, že príbytku vládne neporiadnica a v našich nárečiach „jej prischlo“ hneď niekoľko pomenovaní s rôznou mierou citového zafarbenia a často s nejasnou motiváciou: *Taká momrňa, fšadi má nezdobu!* (Jakubov, o. Malacky); *Ňiž ňerobí, taká buora ňetrebná, leňivá* (Prievidza); *Tá jej d'iouka, to je taká l'ampa, len sa po tom dome presúša* (Brezno); *To taka gnira, šicka robota jej doma stoji, ňe žebi še dakus poušilovala* (Torysa, o. Sabinov); *Vžal sebe taku gñiru* (Ďačov, o. Sabinov); *Začal nabíhat za Anču, ale hnet sa zhákov, ket ziscev, jaká je s nej geba* (Červeník, o. Hlohovec); *A že si to aj zobrau, takú hñidu darobnú!* (Ležiachov, o. Martin); *To je taká hñida, len to lapí!* (Kuchyňa, o. Malacky); *Ale že môžež zñieš' takú hñilicu darebnú!* (Chocholná, o. Trenčín); *To je hniloba ženská!* (Kameňany, o. Revúca); *Zal si na krg hnilicu, len čo oknom naziérá* (Dolná Súča, o. Trenčín); *Ňn je takí pecivál, žena téš hnilica, napijú sa bumburičáku a potom rozunkujú* (Červeník, o. Hlohovec). *Hodzd'e lofne táto lofňa* (Slovenská Lupča, o. Banská Bystrica); *To je taká lofňa, neví niš' poránne spravit, len lebári a ešče sa na nás obakuje* (Červeník, o. Hlohovec). „Načo

bi bola komu takáto darobná lopsňa?“ (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa), mudrovala gazdiná, keď so susedkou ohovárali inú ženu, ktorá miesto roboty stále len niekde vyesádzala. Preto mamky pri výbere budúcej nevesty boli vždy v strehu a najprv si ju zo všetkých stránok preverili. A keď zistili, že robota jej veľmi nevonía, hneď synovi oznámili svoj názor: „*Tú si ňeber, to je kvasniča!*“ (Bošáca, o. Trenčín). Aj matky dievčat sa mali pred nie príliš robotnými kamarátkami svojich dcér na pozore: „*Ňebudze vecej hodzidz do nas tota purda!*“ (Spišský Štvrtok, o. Levoča).

„*Takú lumpu bi son ňest'ela za ňevestu*“, vyjadrovala sa mamka mládenca súceho na ženie v Lapáši pri Nitre o istej mladej žene, lebo *lumpa je žena, kerej sa ňest'e robiť*, uviedla to na pravú mieru gazdiná v Mani pri Vrábľoch. V Turci a na Orave, ako dokladá Slovník slovenských nárečí, sa týmto substantívom označuje aj žena, ktorá nadmerne holduje alkoholu. Tento význam potvrdzujú aj výpovede: *To je lumpa, najračeť bi sa f trungu kúpala* (Košťany nad Turcom, o. Martin); *No už ňejez druhej takej lumpi v d'ediňe ako táto* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín). A na to, že osoba, ktorá si miesto práce okolo domu radšej posedí v krčme, je lenivá, poukazuje aj frazéma z Letanoviec (o. Spišská Nová Ves): *Chtora rada f karčme drobi, ta ňerada doma robi*.

Nasledujúce príklady potvrdzujú význam „lenivá žena“ aj v slove *lušta*: *Táto lušta darobná, aňi len ten riad ňeumila* (Návojevce, o. Topoľčany); *S tú Mariniň luštú mi ňižd ňemaj!* (Bošáca, o. Trenčín); *Luštu ňifto sebe ňesce v'zac za ženu* (Spišský Štvrtok, o. Levoča); *To taka lužda* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *Zo susedi sa stala hotová lušta* (Králiky, o. Banská Bystrica). Toto pomenovanie má v slovenských nárečiach okrem označenia lenivej, neporiadnej ženy aj iné významy. V časti západoslovenských i východoslovenských nárečí pomenúva ženu ľahkých mravov a pochybnej povesti: *A ved_e to len taká lušta, já nevién, čo na niéj vidzel!* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *Tá lušta za slobonna šeličo porobila a ešče sa aj dobre vidala* (Šípkové, o. Piešťany); *Zaš hodziž za tu luštu?!* (Markušovce, o. Spišská Nová Ves). No a v severozápadnom Šariši nejde o žiadne expresívne či až pejoratívne pomenovanie ženy, ale označuje sa ním menej hodnotná zapražená polievka pripravovaná z listov zeleniny a zemiakov: *Lušta še vari z hlaukovej kapusti* (Torysa, o. Sabinov); *Na frištig navarili madz luštu* (Hradisko, o. Sabinov).

Lexémy *lajdáčka*, *lajdaňa*, *lajda* s variantmi *lajda*, *lojda*, *lojda* sú ďalšími označeniami lenivej, neporiadnej, na nič súcej ženy. Etymologicky súvisia so substantívom mužského rodu *lajdák* a sú typické predovšetkým pre západoslovenské a stredoslovenské nárečia, porov. *To je len taká lajdáčka* (Siladice, o. Hlohovec); *Lajdana darebná, račí sa bude ze špendlíki zapínať, jag bi si mala poprišívat gombíki!* (Červeník, o. Hlohovec); *Šag_e to už len lajda darobná!* (Ležiachov, o. Martin); *Tri ľajdi štiri dni umívali oblaki, za pou dnä mali skončiť!* (Valaská Dubová, o. Dolný Kubín); *Dlho sa nežeňev, aš si nakoňe_dzav takú lajdu* (Velčice, o. Zlaté Moravce); *Ona bola taká lojda ňedbanlivá!* (Pečenice, o. Levice); *Nikedi sa pekne nepristrojila a chodzila aj špinavá jag lojda* (Šípkové, o. Piešťany); *Té veru, Kača je lojda, v dome má svinstva jako pot šopu, aj ona chodí zalojdaná na hambu sveta* (Myjava).

V publikácii Antona Habovštiaka *Oravci o svojej minulosti* si v Breze (o. Námestovo) rozprávač položil aj takúto otázku: „*Po čom poznajú ženu na cudzom chlapovi?*“ A odpoveď: „*Nuž po košeli. Jak tá žena je čistá, tak si čisto drží muža. A jak ten chlap má košelu, že muože repi nasadiť, je to žena kidoň*“ (Habovštiak 1983, s. 289).

Gazdiné, ktorým nezáležalo na tom, či majú v poriadku gazdovstvo, veľmi často nedbali ani o seba, ťažilo sa im udržiavať v čistote nielen domácnosť, ale aj seba a svoju rodinu. Samy bývali neupravené a veľakrát aj špinavé, čo si ich okolie okamžite všimlo a dostalo sa im patričnej „nálepky“: *Ťie Beličeje, tie boli také známe haťuťne* (Zliechov, o. Ilava); *Ti mascigulo jedna!* (Stupava, o. Bratislava); A v Above o takej hovorili, že je *brudľa*.

Stávalo sa, že príčinou neporiadne vedenej domácnosti nebola lenivosť gazdinej, ale jej pomalosť a nešikovnosť a aj na takúto ženu nachádzame v nárečiach niekoľko označení. Napríklad: *Ja gu ňej ňerada idem, lebo to je taká šmochla. Furd má voľačo rozrobenuo po tom dome a ňedajboh dokončiť, ledva si máž d'e sadnúť* (Brezno); *Váčšej šlompí f celej d'ediňe ňeňi* (Bobot, o. Bánovce nad Bebravou); *S taku gl'emezu še ňedorobiž ničeho* (Ďáčov, o. Sabinov).

Niekedy sa pomalosťou a akousi ťarbavosťou zakrývala lenivosť, ale okolie na to hneď prišlo a aj takto posúdilo: *To je len taká lemra, tá ňidž v dome ňespraví* (Brezno); *Nebude nič inšuo robi_tá lemra, len drevo zberat* (Sliače, o. Ružomberok); *Takú lemru si aňi ňezaslúžev* (Velčice, o. Zlaté

Moravce). Nuž a ak sa k ničnerobeniu a nemotornosti pridalo aj chodenie *po rajkách* (klebetách), tak s *téj Mariše ostala už len taká habršul'a* (Prosné, o. Považská Bystrica).

Niekedy, keď nespokojnosť s takouto lenivou, neschopnou ženou prekročila únosnú mieru, zniesla sa na ňu spŕška hrubých, urážajúcich výrazov. Negatívny emocionálny význam týchto pomenovaní býva niekedy zosilnený aj použitím adjektíva s rovnakým koreňom alebo významovo príbuzného adjektíva, ako napríklad: *Ti lušta luštavá!* (Turičky, o. Lučenec); *Ti klada darobná!* (Vieska nad Žitavou, o. Zlaté Moravce); *Ti šlamp'a leňivá!* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín); *Ti carha nanižhodná, ši já budem len na tebe robit!* (Kopráš, o. Revúca); *Ti si len gebra običajná!* (Slovenská Ľupča, o. Banská Bystrica); *No ti buhela netrebá!* (Hnúšťa, o. Rimavská Sobota); *Ti rošponda akási!* (Studeneč, o. Levoča); *Ti ošmera naňždhodná!* (Papradno, o. Považská Bystrica); *Ti klampa darebná!* (Ležiachov, o. Martin); *Ó, ti stará klampo!* (Brodské, o. Skalica). A vždy, keď v Papradne nadávkou počastovaná vyšla z domu, po dedine na ňu ukazovali prstom a šuškali si: „*Uchodz robota, idze ošmera!*“

Ak v Košťanoch nad Turcom či v Mošovciach neďaleko Martina o niekom povedia, že *to je klampa d'iouča*, nepôjde o nerobotnú mladú devu, ale mladú huncútku, ktorá si rada robí z ľudí posmech, lebo *taká klampa sa na každom jazikom popasie!* (Mošovce, o. Martin). A vo Valaskej Belej pri Prievidzi či v Brezovej pod Bradlom (o. Myjava) sa týmto substantívom označuje aj odrastené dievča: *Tolká klampa, a nemá ešte rozum!*; *Tolká klampa, a z malími deckámi bi sa hrala!*

Keď v Pukanci (o. Levice) mužov pohár trpezlivosti už naozaj pretiekol, zakričal na ženu, čo mu hrdlo stačilo: „*Ťi luštra leňivá, ti lušta luštavá, ti pluha pluhavá, ti si šľuchta ako tvoja mať!*“

Na záver opäť využijeme úryvok z textu z Brezy (o. Námestovo) uverejneného v už spomínanej publikácii Antona Habovštiaka. Ide o akýsi návod pre ženy, čo majú robiť, aby sa vyhli rôznym štipľavým pomenovaniam či nadávkam: „*Jakú staroz má žena pri mužovi, aľe každí d'eň? Najprfšá staroz ženi je opatrit' si muža jedlom a potom ostatňuo. Keť sa na muža pozrem, hñed' viem, či má ženu kidul'u aľebo robotnicu. Keď je kidul'a, muž je zľe mužovi*“ (Habovštiak 1983, s. 289).

Čo na to poviete, mali by sa ženy aj dnes takejto rady držať?

LITERATÚRA

- BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nářečí. Prešov: Náuka – Gustáv Moško 2004. 350 s.
- ĎURČÍKOVÁ, Danuša: O Brezne trochu inak... po našom, po hugánsky. Bratislava: Eko-konzult 2019. 400 s.
- ELIÁŠ, Michal a kol.: Velčice 1232 – 2007. Národopisná monografia. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2007, s. 208 – 307.
- HABOVŠTIK, Anton: Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť slovenského ľudu. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1983. 376 s.
- FRAŇOVÁ, Ľudmila: Lubinský nárečový slovník. Lubina 2006. 108 s.
- JEDINÁK, Ondrej: Poce sebe pohutoric. Šariško-slovenský slovník „Budzimerská okolica“. 2. vydanie. Giraltovce: VIDIEK, n. o., 2021. 214 s.
- KOLLÁROVÁ, Magdaléna: Jako viprávame v Bošáci. Bošáca 2021. 128 s.
- KOVÁČIK, Ján: Nárečový slovník Slovenskej Ľupče alebo Po Ľupčianski. Slovenská Ľupča 2016. 87 s.
- DOVIČIČOVÁ, Magdaléna: Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského podľa Magdalény Dovičičovej. Zv. 23. Bratislava: Print-Servis 2000. 807 s.
- ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1982. 424 s.
- Slovník slovenských nářečí. 1. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- Slovník slovenských nářečí. 2. L – P (povzchádzať). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1 066 s.
- Slovník slovenských nářečí. 3. P (poza) – R. Ved. red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.
- ŠOMŠÁK, Ľudovít Ján: Slovník betliarskeho nárečia. Obecný úrad Betliar 2016. 127 s.
- ŠTEFEKOVÁ, Emília: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí. 2. vydanie. Skalica: Záhorské múzeum v Skalici 2021. 324 s.
- TÓBIK, Štefan: Gemerské nárečia 1 – Časť druhá. Gemerská nárečová čítanka. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 448 s.
- TOMISOVÁ, Eva: Nárečie Starej Turej. Bratislava: Eko-konzult 2018. 160 s.
- TÓTH, Milan: Tisíc slov abovského nárečia. Nárečový slovník z obce Valaliky. Obecný úrad Valaliky 2020. 152 s.
- VÁŽNÝ, Václav: Slovník turčianskych nářečí. Rukopis. 24 824 kartotečných lístkov.